

DEMOKRATISKE OG ETISKE FORDRINGER TIL FÆNGSLERNES MAGTUDØVELSE¹⁾

Af HANS JØRGEN ENGBØ

Det siges undertiden om fængsler – navnlig om åbne fængsler, – at de mest af alt minder om feriekolonier eller højskoler. Sammenligningen fremhæves gerne af mennesker, som mener, at det i vore dage er for behageligt at være i fængsel. Det er jo ingen straf at være på feriekoloni.

Det er måske nok rigtigt, at mange fængsler kan minde om højskoler og feriekolonier (selv om det straks skal tilføjes, at der i alle de nordiske lande er fængsler, som afgjort ikke kan forveksles med feriekolonier!). Men det vigtigste er naturligvis ikke fængslets udseende, men dets *funktion*. Det vigtigste er ikke, at man har eget værelse med dusch og toilet. Det vigtigste er, at man ikke selv har valgt at være der, og at man ikke må forlade stedet, med mindre man har bestemte autoriserede grunde til det og en skriftlig udgangstilladelse i lommen.

1. Fængslets opgaver

En nærmere analyse af fængslets funktion må indeholde en beskrivelse af, hvilke *opgaver* fængslet har, og hvilke *midler*, man har til rådighed.

1.1. Kontrol

Myndighederne har beføjelser til at bringe et menneske i fængsel og til at føre en meget intensiv kontrol med dette menneske i fængslet. Det er denne opgave, som skaber fængslets specifikke rolle. Det er den, der giver fængslet eksistensberettigelse.

Fængslet har ret og pligt til for en periode at overtage den fulde bestemmelsesret over et menneskes fysiske placering og om nødvendigt at bruge ekstraordinære magtmidler til løsningen af denne opgave. Ingen andre instanser i samfundet har som sin specifikke opgave at kontrollere og dirigere andre menneskers færden med så vidtgående magtmidler, som fængslerne har.

1.2. Service

Fængslet har også andre opgaver, som er mindst lige så vigtige som kontrollen. Det drejer sig om opgaver, som jeg foretrækker at kalde *serviceopgaver* – og i alle tilfælde serviceopgaver, som ikke er specifikke for fængslerne, men som løses mange andre steder i samfundet.

Serviceopgaverne er mangfoldige. Vi skal opfylde vore "kunders" mest basale livsbehov som mad og drikke, klæder, et sted at sove, frisk luft osv. Vi skal sikre

os, at eventuelle behandlingsbehov kan blive opfyldt: lægebehandling, tandbehandling, misbrugsbehandling osv. Vi skal give dem mulighed for at være i aktivitet under afsoningen og for at udvikle sig kundskabsmæssigt, kulturelt, åndeligt osv. Vi skal yde sjælesorg og sikre mulighed for deltagelse i gudstjeneste. Vi skal sørge for, at de kan holde fortsat kontakt med verden uden for fængslet, ikke mindst familien. Vi skal være dem behjælpelige, når der skal findes bolig og arbejde ved løsladelsen.

Nogle ynder at bruge ordet *behandling* om stort set alle disse ydelser. "Behandlingsarbejdet", "behandlingsplaner", "behandlingspersonale" er eksempler på den vidtstrakte brug af dette ord, som er hentet fra sundhedsområdet. Der er da også i fængslerne (som udenfor) mennesker, som er syge og som skal behandles, men der er sandelig flest, som er raske, og det forekommer derfor malplaceret og misvisende at bruge ordet "behandling" om aktiviteter, som ellers ikke er dækket sprogligt af dette begreb – arbejde, undervisning, sport, almindeligt samvær osv. Brugt på denne måde er der noget undertrykkende ved ordet, idet det bidrager til at markere en distance til de indsatte som værende defekte mennesker. Lad os derfor kun tale om behandling, når vi mener behandling i almindelig sproglig forstand, altså behandling for bestemte lidelser, og det er vel trods alt mange år siden, man betragtede kriminalitet som en lidelse.

Når jeg selv foretrækker som overskrift at bruge ordet "service", er det for at tilkendegive, at vi skal møde vore "kunder" på samme måde, som jeg forventer at blive mødt, når jeg søger service af forskellig art. Når jeg går på biblioteket, i aftenskole, til advokat, rejser med tog eller fly eller er patient på et sygehus, forventer jeg alle disse steder at blive mødt med en høflig, professionel og serviceorienteret holdning.

Det er vigtigt, at vi ikke begår den fejl at betragte vores service som et middel til et fjernere mål, som vi – og ikke den indsatte – har valgt. Denne fejl er desværre meget udbredt. Mange opfatter fx. uddannelse som en aktivitet, der skal modvirke recidiv. Det er uddannelse også i mange tilfælde et velegnet middel til, og det vil derfor ofte være et af *den indsatte*'s mål med at uddanne sig. Men den indsatte's mål er noget andet end fængslets mål. Hvis fængslets mål med at uddanne de indsatte er recidivbegrænsning, vil den logiske – men urimelige – konsekvens være, at det er formålsløst at give uddannelse til personer, som ikke er recidivtruede eller som i forvejen har en god uddannelse. (Denne retstilstand er faktisk gældende i Danmark, jfr. note 11).

Ved at gøre recidivbegrænsning til målet, har vi valgt, at vi ikke vil interessere os for den indsatte som menneske, men som middel.

Det eneste rigtige vil derfor være at sige, at fængslets mål med uddannelse er præcis de samme som samfundets mål med uddannelse. Den enkeltes motiv til

at uddanne sig er normalt en privat sag og bør også være det for de mennesker, som er i fængsel.

I øvrigt er det vel sjældent til at forudse, om en uddannelse vil gøre den enkelte bedre i stand til at *undgå* kriminalitet eller dygtigere til at *begå* kriminalitet.

Fængselspræstens virksomhed har altid haft en særlig status i denne sammenhæng, jfr. følgende citat fra Carl Aude:

*"Gejstlig virksomhed og afholdelse af gudstjenester er ikke "behandling" på linie med andre foranstaltninger. De skal ikke fremme den indsatte forbedring, men udøves uden sigte på noget resultat i form af bedre social placering. Et nederlag i form af et tilbagefald må ikke af den indsatte opfattes som et tab af status i kirken. Hvis kirken har sin plads i samfundet, har den det også i fængslet, og dens tale er den samme til den førstegangsstraffede som til den, der har været i fængsel snese af gange."*²⁾

Lige så indlysende bør det efter min mening være, at fx. social hjælp, uddannelse og misbrugsbehandling skal ydes til de mennesker, som er i fængsel, efter helt samme principper som til andre mennesker. Den beskrevne særstatus for den gejstlige virksomhed burde forlængst være overført til al anden servicevirksomhed – og derved ikke længere være nogen særstatus, men derimod et alment princip.

Vi håber vel, at det enkelte menneske får glæde af vor indsats, fx. ved at han klarer sig uden kriminalitet, men et recidiv er ikke ensbetydende med, at vort arbejde har været forgæves.

2. Midlerne

Det var lidt om opgaverne. Dernæst vil jeg koncentrere mig om, hvilke midler fængslet har til rådighed.

2.1. De menneskelige ressourcer

Det vigtigste middel til løsningen af opgaverne er de menneskelige ressourcer i personalet. Dette er vel ret indlysende, når vi taler om serviceopgaverne, men det gælder bestemt også kontrolopgaverne. I Canada opererer man med begrebet *dynamisk sikkerhed* som betegnelse for den fængselsikkerhed, der opnås via personalets aktive engagement i de indsatte og deres hverdag. Kendskabet til den enkeltes temperament og særheder, følingen med klimaet på afdelingen, osv. er vigtige for opnåelse af god sikkerhed. Og endnu vigtigere er det, at et venligt klima og god trivsel er faktorer, der modvirker disciplinære problemer og undvigelser langt bedre en de *statiske* – dvs. de fysiske og tekniske – kontrolmidler.³⁾

2.2. Magtmidlerne

Når man skal analysere fængslets særlige funktion, er det mest interessante arbejdsredskab imidlertid det ganske ekstraordinære middel, som kun få andre end fængslerne har fået i hænde, nemlig *magtbeføjelsen*.

Der er to sider af magtbeføjelsen, som må interessere. Det er for det første hvilke magtmidler, vi er beføjet til at bruge; og for det andet, hvad vi må bruge magtbeføjelsen til.

Man kan naturligvis tale om at udøve magt på mange måder. I virkeligheden opstår der jo magtforhold i ethvert møde mellem mennesker. I denne sammenhæng vil jeg dog kun beskæftige mig med den magtudøvelse, som består i at tvinge et menneske til at handle på en bestemt måde; "*at gøre, tale eller undlade noget*"; som der står i straffelovens bestemmelse om den ulovlige tvang. Nils Christie taler om magt som "*muligheden for at få andre til at gøre det, du vil, at de skal gøre, uden hensyn til deres egne ønsker*".⁴⁾

Til at understøtte og sikre denne magt⁵⁾ har vi i fængslerne forskellige typer af ekstraordinære fysiske magtmidler, bl. a.

- *de bygningsmæssige magtmidler* (fx. det lukkede fængsel med ringmuren, vinduernes tremmer eller panserglas, pigtråden, isolationscellen, sikringscellen, supercellen) og

- *personalets magtmidler*. dvs. håndkraft/muskelkraft og mekaniske hjælpemidler (fx. skydevåben, tåregas, håndjern og stave).

Spørgsmålet er, hvor vi trækker den yderste grænse for, hvilke midler, der er tilladte i et samfund, der vil hævde at basere sin retsorden på humanistiske værdier.

Pisken og tommelskruerne er forlængst lagt på museum. Det samme gælder jernlænkerne og -kuglerne. Skydevåbnene er vel efterhånden ved at forsvinde fra de nordiske fængsler, men findes stadig i de fleste andre lande.

Men hvad med *isolationscellen*? I Sverige har man forlængst afskaffet isolering som disciplinærstraf. I Danmark har man i adskillige år haft en til tider heftig diskussion om isolation af varetægtsfængslede⁶⁾. Uvist af hvilken grund har man i den diskussion helt forbigået isolation under afsoningen – i form af enten en-rumsanbringelse som forebyggende foranstaltning eller strafcelle-anbringelse som disciplinærstraf.

Hvis det er skadeligt for menneskets psykiske helbred at blive isoleret under varetægtsfængsling, må det samme vel gælde under afsoning?

Hvad med *pigtråden*? I Danmark brød vi for få år siden en mangeårig human praksis og opsatte såkaldt NATO-pigtråd på et stykke af muren på et af vore lukkede fængsler. Vi ved, at denne form for pigtråd kan lemlæste en krop på det grusomste.

Og hvad med "*supercellen*" – det nyeste instrument blandt fængslernes magt-

midler i Danmark?⁷⁾ Der har været megen offentlig debat om disse celler, som vel i bedste fald kan siges at befinde sig på grænsen af, hvad et humant samfund kan byde sine borgere. Mange har ment, at cellerne hører hjemme hinsides grænsen for det tilladelige. Først og fremmest humane hensyn taler imod brugen af sådanne midler. Og hvis man hører til dem, der ser mere på nytten end på humaniteten i sig selv, må man også have grund til bekymring. Det er svært at tro, at et menneske i en sådan celle bliver venligere stemt over for sine omgivelser; og dette gælder både under og efter opholdet i supercellen.

Det er vigtigt, at debatten om brugen af disse ekstreme magtmidler holdes levende. Fængselspræsterne hører til dem, som ihærdigt og dygtigt har gjort offentligheden opmærksom på de stærke betænkeligheder, der knytter sig til brugen af bl. a. pigtråd og superceller.

3. Magt og opgave

Min egen interesse for magtudøvelsens grænser har i praksis ikke så meget været knyttet til spørgsmålet om, hvilke magtmidler vi må bruge, men derimod til det næste spørgsmål: *Hvad må vi bruge magtmidlerne til?* Hvad er det, vi har lov til med så skræppe midler at tvinge et andet menneske til at gøre, tåle eller undlade?

K. E. Løgstrup har sagt noget meget centralt om forholdet mellem magt og opgave:

*"Hvad det gælder om er, at magten stilles i en opgaves tjeneste og af den får lagt saglighedens bidsel på sig. Fremfor alt kommer det an på rangforholdet mellem magt og opgave. Magten kan nemlig gå på egen hånd, den kan rive sig løs fra sine opgaver, slå dem over ende, vælte sig hen over dem og blive til en magt for magtens egen skyld. (. . .) forhåndsreglerne for magtudfoldelsen ligger alene i opgaven; uden den er der kun opportune regler for en magt, der ingen grænser kender til og som derfor består i undertrykkelse og udbytning."*⁸⁾

3.1. Proportionalitet

Lad os først slå fast, at når det gælder magtanvendelse, skal midlet stå i rimeligt forhold til målet. Jurister plejer at tale om *proportionalitetsprincippet* eller skånsomhedsprincippet og mener hermed, at vi aldrig må bruge mere indgribende midler, end den konkrete situation nødvendiggør. Vi må ikke skyde spurve med kanoner, for nu at bruge en folkelig talemåde. Det er ikke mindst et udslag af dette princip, når vi i Danmark fuldbyrder så mange straffe i åbne fængsler. Set med internationale øjne er det ret exceptionelt, at ca. 2/3 af alle, der afsoner fængselsstraf, er anbragt i åbent fængsel; og navnlig at dømte med 8–10 års fængsel ikke sjældent sendes i åbent fængsel direkte fra varetægt. Men det er en rigtig og naturlig praksis, da magtmidlerne – i dette tilfælde de lukkede fængsler – kun skal bruges, når det konkret skønnes nødvendigt.

Demæst må vi se nærmere på magtens forhold til vore opgaver: Kontrol og service.

3.2. *Magt og kontrol*

Til løsningen af kontrolopgaverne er brugen af ekstraordinære magtmidler både legitim og nødvendig. Denne konstatering kræver næppe nogen nærmere dokumentation.

3.3. *Magt og service*

Lad os herefter vende os til serviceopgaverne. Det burde sige sig selv, at vi ikke har ret til – eller overhovedet behov for – at bruge vore ekstraordinære magtbeføjelser i forbindelse med varetagelsen af serviceopgaver. Ikke desto mindre er det min opfattelse, at vi i så henseende næsten dagligt begår det ene overgreb efter det andet. Det føler vi dog sjældent selv, at vi gør. Men så meget desto værre, thi før vi kan stoppe overgrebene, er det jo nødvendigt, at vi har erkendt dem som overgreb.

Lad mig nævne nogle eksempler på, at vi bruger magt uden for ordens- og sikkerhedsområdet.

- *Vi tvinger* mennesket i fængslet til at arbejde, fordi det efter vores mening er bedst for ham selv. Der er ganske vist også andre argumenter bag arbejdspligten (fx. økonomi og disciplin), men behovet for arbejdsstræning er for mange det vigtigste argument.⁹⁾

- *Vi kan nægte* den unge at blive interviewet af TV for hans egen skyld. Han kan jo ikke selv overskue konsekvenserne. Det kan vi.¹⁰⁾

- *Vi kan nægte* påbegyndelse af en bestemt uddannelse, hvis den efter vores opfattelse ikke forbedrer erhvervsmulighederne. Motiver som almen dannelse, åndelig udvikling eller blot interesse for at skifte erhverv anerkendes ikke nødvendigvis under afsoning (selv om netop almen dannelse og åndelig udvikling af vor nuværende undervisningsminister fremhæves som vigtige mål med uddannelse).¹¹⁾

- *I fængslerne nægter vi* narkomanerne adgang til gratis rene sprøjter. Ude i byen kan en narkoman blot gå ind på nærmeste apotek og få en gratis sprøjte. Det er selvfølgelig AIDS-faren, som har ført til denne praksis.

Dette var blot fire eksempler. Der er mange flere.¹²⁾

3.4. *Den demokratiske fordring*

Det er naturligt for en jurist at spørge, hvordan vi finder hjemmel til at foretage disse indgreb. Hvad siger loven herom?

Når man skal skrive en fængselslov, kan man vælge mellem to helt forskellige udgangspunkter. Man kan vælge at sige, at et menneske i fængsel som udgangs-

punkt ingen rettigheder har. Kun de rettigheder, som udtrykkelig nævnes i fængselsloven, kan påberåbes. Eller man kan vælge at sige, at i fængslet har folk samme rettigheder som udenfor – alene med de begrænsninger, som nødvendigvis gøres af selve frihedsberøvelsen.

I vore lande har vi valgt det sidste udgangspunkt. I Danmark siger loven således:

"De indsatte har adgang til at udøve deres almindelige borgerlige rettigheder i det omfang frihedsberøvelsen ikke i sig selv afskærer dem herfra".

I udkast til ny norsk fængselslov siges det på denne måde:

"En fange må ikke undergis andre innskrenkninger enn de som er nødvendige for gennemføringen av straffullbyrdelsen".

Hvis vi i fængslerne skal gribe ind i andre friheder/rettigheder end bevægelsesfriheden (opholdsfriheden, lokalfriheden eller hvad man nu vil kalde denne frihed), bør det derfor kun kunne ske med den indsattes vilje eller i tilfælde, hvor det i øvrigt er legitimt at bruge tvang, fx. over for visse sygdomme.

Denne rettigheds-grundsætning udtrykker efter min mening noget helt centralt, som jeg vil kalde *straffuldbyrdelsens demokratiske fordring*. Modsætningen hertil er den totalitære, paternalistiske straffuldbyrdelse, hvor den enkeltes retsposition er i fængselsmyndighedernes hænder i nogenlunde samme totale grad, som barnets retsposition er i forældrenes hænder.

Problemet er imidlertid, at vi ikke tager den demokratiske fordring fuldt alvorlig. Som det fremgår af de eksempler, jeg har nævnt, fortolkes princippet endnu med den meget væsentlige modifikation, at vi i fængslet skal kunne gribe ind i et menneskes rettigheder, hvis det sker for at hjælpe dette menneske. Vi er jo de professionelle, som bedst ved, hvad der er godt for det enkelte menneske. Vi ved, at det er sundt for ham at arbejde, uanset hvad han selv synes. Vi ved, at det vil skade ham at optræde i TV, uanset hvad han selv mener. Vi ved, hvilken uddannelse, som er nyttig for ham, uanset hvad han selv går og tror.

Og da vi tilfældigvis har fået nogle stærke magtmidler til rådighed – ganske vist til et andet formål – er det jo utroligt fristende at benytte disse magtmidler til at gennemtvinge det, som er bedst for ham, når han nu ikke vil frivilligt. Selv om man ellers ikke i vore demokratiske lande kan tvinge folk på den måde.

Men netop derved bliver indgrebet til et overgreb. En utilladelig indtrængen i det enkelte menneskes urørlighedszone. Magten har revet sig løs fra opgaven, ville Løgstrup sige.

3.5. Den etiske fordring

Lysten og viljen til at påtvinge et menneske bestemte handlinger eller undladelser – eller et bestemt livsmønster – for dets egen skyld udtrykker samtidigt både en mangel på respekt for dette menneskes individualitet og en ophøjelse af egne

Ru.

værdier og vurderinger til noget absolut, næsten guddommeligt. Man berøver et menneske friheden til at være ansvarlig for sin tilværelse, selv om det unægtelig er en helt anden og langt mere begrænset frihed, vi er sat til at berøve, nemlig bevægelsesfriheden.

Vi er ganske vist netop i disse år på vej i den rigtige retning, idet vi i Danmark er ved at gennemføre en reform, der som et væsentligt element har ansvarliggørelse af de indsatte.¹³⁾ Reformen har dog foreløbig begrænset sig til at handle om, at de indsatte skal overtage ansvaret for at lave mad, vaske tøj, købe tandpasta og lignende. Det endelige ansvar for de mere afgørende og vidtrækkende beslutninger om den enkeltes tilværelse ligger fortsat bedst i vore professionelle hænder, hvilket understreges ved, at man for disse forhold kun taler om den indsattes *medansvar*.¹⁴⁾

En sådan holdning er ikke blot i strid med den demokratiske fordring, men efter min mening også uforenelig med *den etiske fordring*, som hviler på os i vort forhold til andre mennesker. Jeg er nemlig helt enig med K. E. Løgstrup, som formulerer fordringen således:

*"Af den elementære afhængighed og umiddelbare magt udspringer fordringen om at tage vare på det af den andens liv, der er afhængigt af én, og som man har i sin magt, idet det dog ud fra den samme fordring er udelukket, at varetagelsen nogensinde kan bestå i for den andens egen skyld at tage hans selvstændighed fra ham. Ansvar for den anden kan aldrig bestå i at overtage hans eget ansvar."*¹⁵⁾

Et andet sted siger Løgstrup det samme med endnu stærkere ord:

*"Intet giver een ret til at gøre sig til herre over et andet menneskes individualitet eller vilje. Hverken velmenen eller ens egen indsigt i, hvad den anden er bedst tjent med, end ikke størrelsen af de ulykker, man derved ville blive i stand til at afværge for den pågældende selv."*¹⁶⁾

3.6. En stat i staten?

Men lad os et øjeblik vende tilbage til eksemplet med de rene sprøjter, som udleveres gratis til alle narkomaner med undtagelse af de narkomaner, som er i fængsel. Her udnytter vi ikke vores magtbeføjelse til at undertrykke en rettighed for narkomanens egen skyld. Tværtimod – det ville klart være i narkomanens interesse, at vi gav ham sprøjten. Den gratis rene sprøjte er jo ikke et alternativ til ingen sprøjte, men til en snavset sprøjte.

Vi nægter heller ikke at udlevere den rene sprøjte af sikkerheds- eller ordenshensyn. Tværtimod – det ville klart tjene alles sikkerhed, at de snavsede sprøjter forsvandt. Det er mig ubegribeligt, at personalets sikkerhedsrepræsentanter ikke forlængst har stillet krav om udlevering af rene sprøjter og opsætning af containere til brugte sprøjter.

Nej – argumentet for at nægte udlevering af rene sprøjter går ud på, at det ville være dobbeltmoralsk at udlevere sprøjter, når det samtidigt er forbudt at bruge dem. Jeg skal ikke på dette sted diskutere, om denne argumentation er rimelig, eller om det ikke er lige så dobbeltmoralsk at hævde, at vi vil begrænse smitterisikoen, men samtidig nægte adgangen til det rene "værktøj". Men jeg henleder opmærksomheden på, at dette (dobbelt)moralske dilemma har været vendt og drejet grundigt i den almene narkotika- og AIDS-debat forud for beslutningen om, hvorvidt narkomaner på gaden skal have adgang til gratis sprøjter. Resultatet af disse politiske overvejelser blev som bekendt et ja til gratis sprøjter.

Og så er det jeg spørger, med hvilken ret vi i fængslerne tillader os at føre vor egen moralske debat om samme emne og nå til det modsatte resultat? Er fængslerne ikke en del af det samfund, som sundhedsmyndighederne fastsætter regler for? Åbenbart ikke fuldt ud. Vi burde efter min mening ikke kunne tiltage os retten til at bestemme, at forhold, der gælder i samfundet, ikke skal gælde i fængslerne, med mindre vi er ude i et rent sikkerhedsærinde.¹⁷⁾

3.7. Konklusion

Vi kan altså konstatere, at vi udnytter vore ekstraordinære magtbeføjelser til at løse ikke alene de specifikke fængselsopgaver, dvs. kontrolopgaverne.

Vi bruger (= misbruger) også magten til at påtvinge nogle mennesker bestemte livsmønstre; – til at mase os ind i andre menneskers urørlighedszoner.

Og vi bruger (= misbruger) magten til i fængslerne at etablere en retsorden efter vore egne moralske/politiske holdninger, tildels uafhængig af det danske samfunds vedtagelser.

3.8. Hvorfor overdriver vi magtudøvelsen?

Hvorfor bruger vi nu vore magtbeføjelser på disse måder? Jeg kan naturligvis ikke give noget sikkert svar på spørgsmålet, men vil dog gøre et forsøg på at antyde nogle mulige forklaringer på dette fænomen.

For det første kan man undertiden få en fornemmelse af, at der på et væsentligt punkt er uoverensstemmelse mellem hvad vi siger og hvad vi dybest set tænker.

Vi siger højt, at når det gælder menneskelig værdighed, er vi alle lige. Men alligevel aner man i visse – måske ret brede – kredse et behov for at markere en forskel i værdighed mellem ansatte og indsatte. Det er derfor nærliggende og bekvemt at skabe en kunstig distance ved at opstille en generel forudsætning om, at kriminaliteten har årsager i visse "defekter", som kræver "behandling" og ved en samtidig understregning af vor professionelle indsigt i, hvad disse mennesker har brug for. Så er afstanden markeret.

Hvis man yderligere hører til dem, der gerne medvirker til de stramme, restriktive løsninger, er det også ganske bekvemt at kunne legitimere et tvangsindgreb over for et menneske ved at hævde, at det sker for dette menneskes egen skyld.

Afstanden til de indsatte kan også opstå (bevidst eller ubevidst) ved, at man ved ordet *indsat* (eller *fange*) umiddelbart tænker på en ung misbruger fra et dårligt socialt miljø og med dårlig skolebaggrund og ingen erhvervs erfaring. Man glemmer måske, at indsatte er lige så forskellige som alle andre, selv om visse grupper er overrepræsenteret i forhold til mormalbefolkningen. Hvis man indretter fængselsverdenen efter det skitserede typebillede, kan man derfor hurtigt komme galt af sted. For at forebygge denne fare kunne man vænne sig til at tænke på sig selv som indsat og fra dette udgangspunkt tage stilling til, om de indsatte behandles med fuld respekt for deres menneskeværd, integritet og autonomi.

En anden grund til den vidtstrakte magtudøvelse kan være, at man vil give sig selv lidt mere indhold i jobtilværelsen, end de rent saglige opgaver synes at give. Da forskernes erfaringer dokumenterede, at fængselsstraffens individualpræventive virkning nærmest var negativ, opstod der i fængselsvæsenet rådvildhed og frustrationer. Alt det "positive" arbejde var tilsyneladende virkningsløst. Man talte om det "tomrum", som var tilbage efter at behandlingsideologien var død og begravet. Efter nogle års frustrationer besluttede man halvt i desperation at lukke øjnene for virkeligheden. Man valgte at tro på "behandlingsarbejdet" – og på tvangen i dette arbejde – ellers ville det hele være for tomt.

Hvorfor vil man i Kriminalforsorgen ikke affinde sig med at yde service på samme grundlag som andre steder i samfundet? Det er ikke recidivtænkningen, men tværtimod den totale frigørelse fra recidivtænkningen, som for alvor kan skabe mening i det konkrete arbejde.¹⁸⁾ Lad os i fængslerne som i det øvrige samfund undervise for at sikre elevernes mulighed for at erhverve, forbedre eller supplere deres kundskaber og færdigheder. Lad os etablere misbrugsbehandling for at hjælpe folk ud af misbruget. Lad os yde socialrådgivning for at styrke den enkeltes sociale levevilkår. O.s.v. Lad os gøre som fængslets læge, der reparerer en brækket hånd uden at spørge, om hånden nu også skal bruges til noget, som efter kriminalforsorgens mening er fornuftigt. Serviceaktiviteterne skal ikke for os have som et fjernt urealistisk formål at forebygge tilbagefald. (At øge muligheden for at undgå tilbagefald må derimod meget gerne være den enkelte *indsattes* formål med at tage imod vore tilbud, men det bør ikke spille nogen rolle for os, hvad den indsatte's motiv er – det hører til hans urørlighedszone).

Al den håbløse snak om et "tomrum" ovenpå behandlingsideologiens fallit er i virkeligheden det klareste symptom på den totalitære holdnings dominans i fængselsarbejdet. Har man nogensinde i det normale (demokratiske) samfunds

servicesektorer hørt fortvivlet snak om tomrum, selv om man "kun" har de mål med serviceaktiviteterne, som jeg lige har beskrevet? Nej, thi i det demokratiske samfund betragter man normalt ikke det enkelte individ som et *middel*, som man gør det i fængslerne. Der udøves i samfundet service *for* mennesket og ikke *med* mennesket.

Jeg vil slutte med endnu et citat.

For nogle år siden var der i en aviskronik en præst, der forklarede fængselsstraffens undertrykkende væsen med, at den endnu bærer præg af at være indført under diktaturets styreform. Det er ikke denne kronik jeg vil citere fra, men den leder tanken hen på en sætning, som Alf Ross flere gange vendte tilbage til:

*"Når kriminalretten baseres på at behandle borgerne som mus eller som patienter uden ansvar, åbnes der for perspektiver, der snarere end noget forbryderparadis lader én ane diktaturstatens mekaniske og grænseløse magt over individet."*¹⁹⁾

Noter

1) Foredrag på Præstehøjskolens kursus for nordiske fængselspræster den 13. maj 1991 – med enkelte ændringer og tilføjelse af noter. Foredragets originaltitel var: *Hvordan laver vi fængsler?*

2) Carl Aude: *Fra fængsel til frihed*. Det danske Forlag, 3. ændrede udgave, 1959, side 146.

3) Sondringen mellem "dynamic security" og "static security" fremhæves bl. a. i *Report on the Statement of CSC Values*, First Report of the Task Force on the Mission and Organizational Development of CSC, November 1984.

4) Nils Christie: *Pinens begrænsning*, Oslo og København 1982, side 85.

5) Magtudøvelsen giver sig i det daglige navnlig til kende i form af anvisninger og ordrer samt meddelelse af afslag på ansøgninger (om udgang, besøg, prøveløsladelse, osv.). De ekstraordinære magtmidler bruges således for det meste indirekte som trussel. Som andre ekstraordinære magtmidler (fx. krigsvåben) virker de mere i kraft af deres eksistens end i kraft af deres brug.

6) Se bl. a. Ole Unmack Larsen, Finn Jørgensen, Henrik Viltoft & Jørgen Heilbo: *Isolation af varetagtsfængslede*, NTFK 1979–80, side 113 ff.

7) Superceller er "særligt sikrede celler", som de officielt hedder. De findes i et begrænset antal i nogle lukkede fængsler og arresthuse, og er beregnet til personer, som frembyder særlig risiko, fx. fordi de med voldelige midler har forsøgt at flygte.

Sammenlignet med andre celler er supercellerne større (typisk dobbeltceller) og mere luksuriøst indrettet med bl. a. TV og stereoanlæg. Til gengæld har beboerne kun i yderst begrænset omfang lov til at medbringe private ejendele og er i det hele taget undergivet ekstremt restriktive forhold, når det gælder besøg, brevveksling, visitation, gårdtur, osv. Deltagelse i fængslets fællesskab, herunder gudstjeneste, er normalt udelukket.

Et vigtigt led i sikkerheden er den pludselige, uvarslede flytning til en supercelle i et andet fængsel i en anden del af landet.

Hovedargumentet for at oprette disse superceller har været, at det var den mest skånsomme måde at løse et påtrængende problem på. Alternativet ville have været enten en alvorlig skærpelse af regimet for alle indsatte i de lukkede fængsler, eller etablering af særligt topsikrede "superfængsler". Med supercellerne har man fundet en langt billigere løsning, som tillige kun berører meget få indsatte, og man har lagt megen vægt på at understrege, at det ikke er meningen, at der skal være tale om langvarige ophold.

8) K. E. Løgstrup: *Norm og spontaneitet*, København 1972, side 115 f.

9) Jfr. bl. a. Betænkning nr. 1058/1986 om *Arbejde, Undervisning og Fritid*, bind 2, side 38 f.

10) I § 4, stk. 2 i cirkulære af 13. september 1978 om offentlighedens adgang til kriminalforsorgens anstalter og arresthuse hedder det således, at "Tilladelse [til interview] bør ikke gives for så vidt angår indsatte, der på grund af ung alder eller psykiske forhold må antages ikke at være i stand til at overskue følgerne af et samtykke til at lade sig interviewe eller fotografere". Se også Engbo: *Giv fangerne ytringsfrihed*, Politikens kronik den 31. oktober 1990.

11) Direktoratet for Kriminalforsorgen har i en konkret sag i august 1990 fastslået, at afsoningstiden ikke kunne benyttes til at påbegynde en bestemt uddannelse, selv om vedkommende uddannelsesinstitution havde optaget den indsatte. Begrundelsen for afslaget var, at den indsatte i forvejen havde en god uddannelse, og der derfor ikke var "et klart behov for undervisningen . . . (og) . . . et klart sigte med uddannelsen, der rækker klart ud over løsladelsen".

Denne afgørelse er i afgørende strid med et mangeårigt grundprincip for uddannelse i fængslerne: "Fængselsvæsenet bør tilstræbe, at de indsatte får tilbud om undervisning i samme omfang som landets øvrige borgere", jfr. Bet. nr. 683/73 om undervisning, erhvervsuddannelse og fritidsaktiviteter for indsatte i fængselsvæsenets anstalter.

Direktoratets afgørelse blev indbragt for Folketingets Ombudsmand, der ikke fandt anledning til kritik (FO j.nr. 1990-1472-614).

12) Se fx. om fængslernes egen narkotikapolitik Engbo: *En demokratisk fængselspolitik*, Berlingske Tidendes kronik den 11. juli 1990.

13) Jfr. William Rentzmann: *Har vi en kriminalpolitik?*, NYT FRA KRIMINALFORSORGEN 2/1991, side 19.

14) Se fx. Betænkning nr. 1181/1989 om en *lov om fuldbyrdelse af straf mv.*, side 701.

15) K. E. Løgstrup: *Den etiske fordring*, København 1956, side 39.

16) Løgstrup (1956), side 38.

17) Se også Vagn Greve: *Narkomaners ret til deres "værktøj"*, NTfK 1986, s. 428.

18) Merja-Liisa Hinkkanen-Lievonen er inde på den samme tankegang, når hun i *Den paradoxala fångvården och dess dolda uppgift*, NTfK 1988, side 128, siger: "En virkelig förändring inom fångvården skulle ske först när fångvården inte skulle ha några som helst målsättningar befräffande en fånges liv efter det han frigivits".

19) Se bl. a. Alf Ross: *Kampen mod straffen*, NTfK 1969, side 4. (Samme afhandling indgår i Ross: *Skyld, ansvar og straf*, København 1970).

Adresse: Fængselsinspektør *Hans Jørgen Engbo*

Statsfængslet i Jyderup

DK-4450 Jyderup